

1918-1919-cu illərdə Lənkəran qəzasında azərbaycanlı əhaliyə qarşı həyata keçirilən soyqırımı

1918-ci ilin mart-aprel aylarında daşnak-bolşevik dəstələri Bakıda, Şamaxıda və Qubada türk-müsəlman əhaliyə qarşı soyqırımı həyata keçirərək minlərlə dinc insanı öldürmüş, əmlaklarını müsadirə etmiş, tarixi abidələrini dağıtmışdı. Bolşevik-daşnak hərbi dəstələri Lənkəran qəzasını da talan etmiş, dinc əhali qətlə yetirilmişdi.

Cənubi Qafqazda hakimiyyəti ələ almağa çalışan Şaumyan və onun quldur dəstəsi Lənkəranın mühüm strateji və ərzaq rayonu olmasını nəzərə alaraq bu bölgəni ələ keçirməyi qarşıya məqsəd qoymuşdu. Şaumyan milli qüvvələrin - Sultan bəy Qulubəyov, Aslan Talışinski və baron Osten-Sakerin 1917-ci ildə təşkil etdiyi milli alayı və Lənkərandə yerləşən "Dikaya diviziya"nı tərkisilah etməklə bölgəni ələ keçirməyi planlaşdırırdı. Lənkərandə olan "Dikaya diviziya"nı tərkisilah etmək üçün Şaumyanın sərəncamı və Erməni Milli Şurasının göstərişi ilə Bakıdan 280 nəfər daşnak-bolşevik hərbi dəstəsi Lənkərana göndərildi. 1918-ci ilin aprelindən başlayaraq Lənkəran qəzasına basqın edən bu quldur dəstəsi yol boyu azgınlıq etməklə müsəlman kəndlərini yandırır və dinc əhaliyə divan tuturdu. Bu hadisələrin şahidləri olan yerli sakinlər qeyd edirlər ki, 1917-ci ilin oktyabrından 1918-ci ilin may ayına qədər daşnak dəstəsinə rəhbərlik edən Akopyan Lənkərandə Talış xanının evini özlərinə qərar-gah etmiş və törətdikləri vəhşiliklərə haqq qazandıraraq deyirdilər ki, guya Lənkəran qəzasını qaçaq-quldurlardan qoruyurlar. Bu məqsədlə onlar dəfələrlə şəhər və kəndləri dənizdən top atəsinə tutmuşdular, yerli əhali əliyalın olduğundan atışma başlayan kimi meşələrə üz tutur, canını zorla qurtarırdı. Bu qırğınların qarşısını almaq üçün danışığa gedən Sütəmurdov kəndinin on üç ağısaqqalı yaraqlı dəstənin başçıları ilə belə bir şərt kəsir ki, dinc əhaliyə toxunmayacaqları təqdirdə evəzində onlara lazım olan ərzağı verəcəklər. Lakin daşnak dəstəsi verdiyi sözə əməl etməmiş, ağısaqqalları ağır işgəncələrlə öldürmüş və torpağa basdırmışdı. Lənkəran qırğınları zamanı daşnaklar yerli müsəlman əhaliyə olmanın zülmələri verərək, onlara müqavimət göstərən müsəlmanları qətlə yetirmiş, meyitlərini yandırmışlar. Hətta bir cavanın küreyinə qaynar qazan bağlayaraq yeriməyə məcbur etmiş, sonra isə güllələmişlər. Daşnaklar Lənkəran qəzasının 40 kəndində eyni vəhşilikləri törətmiş, şəhərin mərkəzində Qala meydanında yerli sakinləri kütləvi şəkildə qətlə yetirmişlər.

Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının sədri Ələkbər bəy Xasməmmədov xarici işlər nazirinə yazırdı ki, "Avropa sülh konfransına gedən nümayəndə heyətinə təqdim etmək üçün Bakı, Şamaxı, Quba şəhərlərində, Şamaxı, Göyçay, Cavad, Lənkəran və Quba qəzalarında türk-müsəlman əhaliyə qarşı daşnak-bolşevik birləşmələri tərəfindən törədilmiş vəhşilikləri əyani şəkildə sübut edən məlumatlar kifayət qədərdir. Lənkəran qəzasında polkovnik Avetisovun silahlı quldur dəstələri tərəfindən, Cavad qəzasının bir hissəsində isə polkovnik İllarinoviç başda olmaqla başqa bir dəstə tərəfindən qəzada böyük dağıntı törədilərək azərbaycanlı əhali ucdantutma məhv edilmişdir. Astarada bolşevik əsgərləri tərəfindən topa tutularaq xarabazarlığa çevril-

miş, əhalinin əksəriyyəti yaşayış yerlərini tərk etməyə məcbur olmuşdu. Xəzər dənizi sahilində Qızılağac ilə Lənkəran arasındakı müsəlman kəndləri "Aleksandr Jandar" gəmisi tərəfindən top atəsinə tutulmuşdu. Yanvarda başlanan bu qırğınlar martda daha da şiddət etmişdi".

Lənkəran qəzasında ermənilərin müsəlmanlara qarşı soyqırımı 1918-ci ilin yanvarında başlamışdır. Belə ki, yanvar ayında İrandan qayıdan rus dəstələrinin tərkibindəki ermənilər Astarada yerli camaatı top atəsinə tutdu. Əliyalın əhali müqavimət göstərə bilməmiş və meşələrə çəkilmişdi. Erməni əsgərləri rus əsgərlərini də yerli əhaliyə qarşı zorakılıq törətməyə təhrik edirdilər. Ermənilərin Astarada törətdikləri Lənkəran camaatını bərk qorxuya saldı. Çünki Lənkərandə hər cür silah-sursata malik iki mindən artıq qeyri-millətdən olan əsgər və zabıt var idi. Rus əsgərləri həmin silah və sursatı Avetisovun erməni və bolşevik əhvali-ruhiyyəli əsgərlərinə payladılar. Yerli camaat başa düşürdü ki, silah əldə etmədən bu hərbi birləşmələrin öhdəsindən gəlmək mümkün deyil. İrandan rus əsgərlərini Lənkəran limanına gətirən "Mil-yutin" gəmisində silah-sursatın olması haqqında məlumat milli qüvvələrə rəhbərlik edən İbrahim bəy Şahtaxtinskiyə çatdırıldı. Şahtaxtinski qənimət olaraq 6 ədəd pulemyot, 800 tüfəng, 850 min patron və 10 yeşik bomba ələ keçirdi. Mircavad bəy Talışinskiyin Ərkivandan gəndərdiyi atlı dəstə də gəmidəki silahın ələ keçirilməsinə əlverişli olan yardımını göstərdi. Amma düşmən çox güclü idi. Bakıdan Şaumyan hakimiyyəti Lənkəran qəzasını əldə saxlamaq üçün hər cür cinayətə əl atırdı.

Daşnaklar evlərə girib bəzən bütün ailəni məhv edir, hamilə qadınlara, qocalara belə rəhm etmirdilər. Bir gün ərzində Gərmətük kəndində 70, Mamusta kəndində 30, Kərgəlan kəndində 30, Sütəmurdov kəndində 20-dən çox, Girdəni kəndində 20 günahsız insan faciənin qurbanı oldu. Lənkəran şəhəri və ətraf kəndlərin əhalisi Osaküce meşələrinə çəkilərək özlərini qorumaq üçün sığınacaq tapmışdılar. Ara sakitləşəndən sonra ev-eşiklərinə qayıtmış şəhər camaatı erməni vəhşiliyinin bir daha şahidi oldu. Evlər top mermisi ilə dağıdıldı, dükənlər qarət və talan edilmişdi. Öldürülmüş və dənizə atılmış insan cəsədləri üzərində erməni vəhşiliyinin və qəddarlığının bütün əlamətlərini görmək mümkün idi. Avetisovun daşnak dəstəsi hərbi paroxoddan Lənkəran şəhərini top atəsinə tutmuş, nəticədə Kiçikbazar məs-ci-

dinin divarının bir tərəfi mermi ilə dağılmışdı.

Lənkəran qəzasında daşnakların vəhşilikləri haqqında Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasına Xədicə İsmayıl qızı öz ifadəsində qeyd edir: "Mart hadisələrindən sonra mən Lənkərana getmişdim və iki həftə sonra Bakıya qayıtdım. Bakı alınmamışdan əvvəl iki min daşnak-bolşevik əsgəri Lənkərana gəldi və özbaşınalıq etməyə, müsəlman əhalini ələ salmağa başladı. Onlar yeməxanalara girir, yeyib-içir və pulunu ödəmədən çıxıb gedirdilər, çörək alır, pulunu vermirdilər. Türklərdən müdafiə olunmaq üçün müsəlmanları səngər qazmağa məcbur edirdilər. Vəziyyət o həddə çatmışdı ki, ermənilər məhərrəmlik zamanı müsəlmanlara məscidlərə girməyi qadağan etmişdilər. Bu qırğınlar nəticəsində ermənilər bölgədə yüzlərlə ev dağıtmış və minlərlə günahsız insanın həyatına son qoymuşdur. Nəticədə 1919-cu ilin avqustuna, "Molokan qiyamı" yatırılana qədər qəzada erməni və rus birləşmələri tərəfindən iki min insan qətlə yetirilmişdi.

Erməni hərbi birləşmələri Lənkəran qəzasında müsəlman əhaliyə qarşı öz cinayətkar əməllərindən əl çəkməyərək törətdikləri qırğınların miqyasını günü-gündən genişləndirirdilər. Bu qırğınların qarşısını almaq üçün 1918-ci il noyabrın 1-də Müsəlman Cəmiyyətinin səlahiyyətli nümayəndəsi Teymurbəy Bayraməlibəyov Bakıda Qafqaz-İslam Ordusunun baş komandanı Nuru paşanın qəbulunda oldu. O, Avetisovun (Avetisov Qafqaz İslam Ordusunun Bakıya hücumu zamanı Sentrokaspi diktaturası qüvvələrinə rəhbərlik edirdi - A.İ.) quldur dəstəsinin özbaşınalığı haqqında məlumat vermiş və Lənkəranlıları bu ağır vəziyyətdən qurtarmasını xahiş etmişdi. Görüşdə Nuru paşa Lənkəranlıları səlahiyyətli nümayəndəsinə bildirir ki, türklər sizə hərtərəfli kömək göstərərək adıçəkilən dəstənin bütün özbaşınalığının qarşısını alacaqlar. Sonda Nuru paşa bildirmişdi ki, müsəlmanlara çatdırın ki, onlar çox da gözləməyəcəklər. Lakin təəssüflər olsun ki, Qafqaz İslam Ordusu Lənkəran qəzasını daşnak-bolşevik dəstələrindən azad edə bilmədi. Məlum olduğu kimi, 1918-ci ilin oktyabrında Mudros barışıqına görə Osmanlı dövləti məğlub dövlət elan olundu. Müqabilləyə görə, Osmanlı ordusu Cənubi Qafqazı tərk etməli, müttəfiqlərin adından ingilis qoşunları bu əraziyə daxil olmalı idi. Osmanlı ordusu Azərbaycanı tərk etdikdən sonra ermənilərin qəzada özbaşınalığı daha da artdı.